

ԳԱԳԻԿ ՀԱՄԲԱՐՉՈՒՄՅԱՆ

«Երևանի «Հայբուսակ» Համալսարան» Իրավագիտության
և միջազգային հարաբերությունների ինստիտուտի՝
Մասնավոր և հանրային ամբիոնի դասախոս,
ՀՀ ԳԱԱ Փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի
և իրավունքի ինստիտուտի հայցորդ

**ԻՐԱՎԱՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ
ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԵՐԻ ՀԱՍԵՍԱՏԱԿԱՆ
ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ**

Սույն գիտական հոդվածում հեղինակը հանգամանորեն վերլուծության է ենթարկել իրավահասկացման հիմնական հայեցակարգերին առնչվող հիմնախնդիրները՝ իրավունքի էության, օրենք-իրավունք հարաբերակցության և իրավունքի արժեքային չափանիշների տեսանկյունից: Հոդվածում քննարկվել են արդի իրավահասկացման երեք հիմնարար մոտեցումներ՝ ա) բնական-իրավական հայեցակարգը, որը իրավունքի հիմքում դնում է վերօրենքային արժեքներն ու մարդու անօտարելի իրավունքները, բ) իրավաբանական պոզիտիվիզմը, որը իրավունքը կապում է պետության կողմից սահմանված պարտադիր նորմերի հետ, գ) լիբերտար-իրավաբանական մոտեցումը (Վ.Ս. Ներսեսյանց), ըստ որի իրավունքի էությունը դրսևորվում է ձևական հավասարության, ազատության և արդարության համընդհանուր նորմատիվ ձևում: Վերլուծության ընթացքում առանձնակի ուշադրություն է դարձվել այն հարցին, թե ինչ սահմաններում կարող է պոզիտիվ օրենքը դիտարկվել որպես իրավական, և ինչ պայմաններում՝ որպես «ոչ իրավական օրենք», ինչպես նաև գնահատվել են բնական-իրավական և լիբերտար-իրավաբանական մոտեցումների տեսական ու գործնական հնարավորությունները՝ հատկապես մարդու իրավունքների, իրավական պետության և հակատոտալիտար իրավաբաղադրական դիրքորոշումների համատեքստում: Քննական-համեմատական դիտարկման արդյունքում ցույց է տրվել, որ յուրաքանչյուր հայեցակարգ ունի իր կիրառական ներուժն ու սահմանափակումները, իսկ դրանց համադրական ուսումնասիրությունը նպաստում է իրավունքի մասին առավել ամբողջական և հիմնավորված պատկերացման ձևավորմանը:

Հիմնարար՝ իրավունք, իրավահասկացություն, հայեցակարգ, իրավահամեմատական վերլուծություն, իրավաբանական պոզիտիվիզմ, բնական-իրավական, ազատական-իրավական հայեցակարգ:

Ներածություն

Իրավահասկացման բազմաթիվ և բազմազան հայեցակարգերի առկայությունը օբյեկտիվորեն ենթադրում է նաև դրանց համակողմանի իրավաբանական վերլուծությունը: Իրավունքը՝ որպես հասարակական հարաբերությունների կարգավորման առանձնահատուկ նորմատիվ համակարգ, մինևույն ժամանակ հանդես է գալիս նաև որպես արժեքային կողմնորոշիչ, ինչի հետևանքով այն տարբեր տեսական ուղղությունների կողմից մեկնաբանվում է տարբեր ելակետերից և տարբեր չափանիշներով: Հետևաբար իրավահասկացման հայեցակարգերի ուսումնասիրությունն ունի ոչ միայն ընդհանուր ճանաչողական նշանակություն, այլև մեթոդաբանական դեր՝ իրավական իրականությունը գնահատելու, իրավական երևույթները տարբերակելու և իրավակիրառ պրակտիկայի տրամաբանությունը հասկանալու համար:

Իրավահասկացման հայեցակարգերի խորքային իրավահամեմատական վերլուծության արդյունքները հնարավորություն են տալիս հետազոտողին նախ՝ առանձնացնել դրանց ընդհանուր բաղադրիչները (օրինակ՝ իրավունքի աղբյուրի հար-

ցադրումը, օրենք-իրավունք հարաբերակցության ըմբռնումը, արդարության չափանիշը, իրավունքի պարտադիր ուժի հիմնավորումը), այնուհետև՝ բացահայտել յուրաքանչյուր հայեցակարգի առանձնահատկությունները, սահմանները և ներքին տրամաբանությունը: Այդ վերլուծությունը թույլ է տալիս նաև տեսնել, թե տվյալ մոտեցումը ինչպիսի պատկերացում ունի իրավունքի էության վերաբերյալ և ինչպիսի գործնական հետևանքներ կարող է ունենալ իրավական նորմերի ստեղծման, մեկնաբանման ու կիրառման գործընթացում:

Իրավահամեմատական վերլուծության աշխատանքն ունի ոչ միայն տեսական-ճանաչողական նշանակություն, այլև կոնկրետ գործնական կիրառական հնչեղություն: Իրավական պետության կառուցման, մարդու իրավունքների պաշտպանության, արդարադատության և սահմանադրական վերահսկողության արդյունավետության խնդիրներում իրավահասկացման ելակետային պատկերացումները հաճախ որոշիչ են դառնում՝ թե՛ «իրավական» և «ոչ իրավական» օրենքների տարբերակման, թե՛ իրավունքի արժեքային նշանակության գնահատման տեսանկյունից: Այս հա-

www.ardadatuynjournal.com

մատքստում հողվածի նպատակը արդի իրավահասկացման հիմնական հայեցակարգերի համեմատական քննությունն է՝ դրանց ուժեղ և թույլ կողմերի արժևորմամբ, ինչպես նաև իրավակիրառ պրակտիկայի վրա դրանց ազդեցության սահմանների պարզաբանմամբ:

Հետազոտության մեթոդաբանությունը

Սույն հողվածի մեթոդաբանական հիմքը տեսական-իրավական հետազոտությանը բնորոշ համալիրն է, որի առանցքը համեմատական-իրավական (իրավահամեմատական) վերլուծությունն է՝ ուղղված արդի իրավահասկացման հիմնական հայեցակարգերի (բնական-իրավական, իրավաբանական պոզիտիվիստական, լիբերտար-իրավաբանական) համակարգային տարբերակմանը և գնահատմանը: Հետազոտության ընթացքում կիրառվում է ղոգմատիկ (ֆորմալ-իրավական) մեթոդ՝ հիմնական կատեգորիաների հասկացության պարզաբանման և դրանց ներքին տրամաբանական կառուցվածքի հաստատման համար, ինչպես նաև սիստեմային-կառուցվածքային վերլուծություն՝ յուրաքանչյուր հայեցակարգի բաղադրիչների և փոխկապակցվածության բացահայտման նպատակով: Պատմա-իրավական մոտեցմամբ դիտարկվում են բնական իրավունքի XX դարի հետպատերազմյան վերակենդանացումը և Ռադբրուխյան քննադատությունը՝ համապատասխան սոցիալ-քաղաքական համատեքստում, իսկ աքսիոլոգիական (արժեքաբանական) վերլուծությամբ գործարկվում են իրավունքի արժեքային չափորոշիչներ՝ արդարություն, մարդու իրավունքներ, արժանապատվություն, իրավական պետություն՝ «օրինական ոչ իրավունք» խնդրի գնահատման համար: Տեքստում առկա են դիալեկտիկական դիտարկումներ՝ «բնական/արհեստական» հակադրության պատմական փոփոխականությունն ու կառուցվածքային պահպանվածությունը ներկայացնելու համար, ինչպես նաև տրամաբանական դատողությունների համադրում՝ ընդհանուր սահմանումներից դեպի մասնավոր հետևանքներ (դեդուկցիա) և պատմական փորձից դեպի ընդհանուր քննադատական եզրահանգումներ (ինդուկցիա) անցման միջոցով: Այդ մեթոդների համակցումը թույլ է տալիս ապահովել հայեցակարգերի ոչ միայն նկարագրական ներկայացում, այլև դրանց քնննական գնահատում՝ իրավունքի տեսության և իրավակիրառ պրակտիկայի փոխազդեցության համատեքստում:

Հետազոտության արդյունքներ և քննարկում

Իրավունքի ոլորտում «բնականի» ու «արհեստականի» տարանջատման իր ակունքներով արխայիկ բնական-իրավական սկզբունքի կենսունակության ու տարբեր դարաշրջաններին ու իրավիճակներին հարմարվելու պատճառը վերջնական

հաշվով կայանում է նրանում, որ այդ հակադրությունը (իսկ դրա հետ միասին «բնականի» ու «արհեստականի» դիալեկտիկական) ներքուստ հատուկ է մարդկության ձևավորման ու զարգացման ողջ ընթացքին: Ու թեև այդ հակադրությունների բովանդակությունը և կոնֆիգուրացիան (ինչպես նաև այն, թե ինչն է համարվում «բնական» կամ «արհեստական» այս կամ այն դարաշրջանում, այս կամ այն սոցիումում) կրում են սոցիալ-պատմական փոփոխություններ, այդուհանդերձ բուն հակադրությունը (որպես փաստ ու սկզբունք) մնում է՝

Այսպիսով, «բնականի» ու «արհեստականի» հարաբերակցության բնական-իրավական և իրական պատմական ձևերի միջև գոյություն ունի զգալի համապատասխանություն, և կարելի է ասել նաև որոշակի իզոմորֆիզմ, քանի որ «բնականի» ու «արհեստականի» հակադրման (հարաբերակցության) բնական-իրավական սկզբունքը շոշափում է մարդկության և քաղաքակրթության գոյի հակասական էությունը՝ յուրովի արտահայտելով մարդկության զարգացման էական հակասություններից մեկը: Դրանով է, ի միջի այլոց, պայմանավորված այն զգալի ավանդը, որը բնական-իրավական միտքը (աշխարհում մարդկային գոյության, մարդկության նշանակության ու ճակատագրի գլոբալ համատեքստում՝ իրավունքի և հիմնահարցերի իրեն բնորոշող ձևով) ներդրել է ոչ միայն իրավագիտության, այլև սոցիալական փիլիսոփայության ու պատմության փիլիսոփայության կայացման ու զարգացման գործին:

XX դարում բնական իրավունքի «վերածնունդը» ու նորացումը ցուցադրեցին բնական-իրավական մոտեցման կենսունակության ներուժը:

Բնական իրավունքի այդպիսի նորացման կարևոր ուղղություններից մեկն է դարձել (սոցիալ-քաղաքական և գաղափարա-աշխարհահայեցողական իմաստով) բնական-իրավական գաղափարների արժեքների հակատոտալիստական վերահիմաստավորումն ու վերամեկնումը, ինչը զգալիորեն նպաստեց բնական իրավունքի հետպատերազմյա «վերածննդին»: Բնական իրավունքի ներկայացուցիչների առաջատար դերը տոտալիտարիզմի և տոտալիստական օրենսդրության քննադատության գործում, այս հակատոտալիստական (զգալի չափով՝ ազատական-ժողովրդավարական) դիրքերից մարդու բնական ու անօտարելի իրավունքների և ազատությունների, իրավունքի արժեքի, անձի արժանապատվության, իրավական պետության հիմնահարցերի մշակումը զգալիորեն բարձրացրին բնական-իրավական գաղափարախոսության վարկանիշը հետպատերազմյան Եվրոպայի հասարակական կարծիքում և ամրապնդեցին նրա տեսական դիրքերը և գործնական ազդեցությունը քաղաքական ու իրավական կյանքի շատ ոլորտներում (սահմանադրական ու ընթացիկ

www.aradaradatumjournal.com

օրենսդրություն, իրավակիրառման գործընթաց, արդարադատություն և այլն):

«Վերակենդանացած» բնական իրավունքին ընդհանուր առմամբ բնորոշ է զգալի շրջադարձ դեպի իրավական պրակտիկայի իրական ու կոնկրետ առումներին, ինչը վկայում է իրականության այժմեական խնդիրների նկատմամբ բնական-իրավական մտքի զգացողության և իր պատասխաններն ու լուծումները առաջարկելու ունակության մասին, որոնցում ավանդական կողմնորոշումը դեպի փորձարկված արժեքները ճկուն կերպով գուցողվում է նորագույն հովերի, սպասումների ու միտումների, ժամանակի ոգու հետ:

Այս առումով նեոկանտիանացի Ռ. Շտամմելերի կողմից ձևակերպված «փոփոխվող բովանդակությամբ բնական իրավունքի» հայեցակարգը համարյա հանճարեղորեն համահունչ էր բնական-իրավական մտքի երկակի ավանդապաշտական նորոգողական (պաշտպանիչ-քննական, արխայիկ-մոդեռնիստական, պաշտպանողական-առաջադիմական) կողմնորոշմանը՝ զարգացման՝ որպես այս անցողիկ ու հարափոփոխ աշխարհում հավերժի ու անփոփոխի ակտուալացման շարունակական գործընթաց (և մարդկային կոչման ու պարտքի) իր խորքային պատկերացումներով:

«Փոփոխվող բովանդակությամբ բնական իրավունքի» հայեցակարգը (անմիջականորեն և հետագա զանազան տարբերակներով) նպաստեց բնական-իրավական մոտեցման մեթոդաբանական, իմացաբանական ու ընդհանուր տեսական նորացմանը XX դարում և հատկապես դրա երկրորդ կեսին:

Բնական-իրավական գաղափարների ետպատերազմյա «վերածննդի»² գործում զգալի ավանդ ունեցավ նաև մեկ այլ գերմանական իրավագետ Գ. Ռադերուխը: Իրավունքը (օրենքից տարանջատ և նրա հետ հարաբերակցության մեջ) Ռադերուխի մոտ ներկայացված է «իրավունքի գաղափարը», «վերօրենքային իրավունք» հասկացություններով, այլ ոչ թե «բնական իրավունք» հասկացությամբ, ինչպես մյուս կանտիականների մոտ: Այնուամենայնիվ, իրավաբանական պոզիտիվիզմի փիլիսոփայական-իրավական քննադատությունը և իրավագիտության մեջ իրավունքի գաղափարը և «վերօրենքային իրավունքի» վերականգնման համար կոչերը էականապես նպաստեցին Արևմտյան Եվրոպայում բնական իրավունքի հետպատերազմյա զարգացմանը:

Այս իմաստով հատուկ դեր խաղաց Գ. Ռադերուխի «օրինական ոչ օրենք և վերօրինական իրավունք» գիրքը (1946), որը լայն բանավեճ հարուցեց Գերմանիայում և մի շարք այլ երկրներում՝ նպաստելով իրավաբանական պոզիտիվիզմի այն ժամանակվա բոլոր հակառակորդների ջանքերի միաբանմանը և զգալիորեն խրախուսեց բնական-իրավական

վական հետազոտումների աշխուժացմանը:

Իրավաբանական պոզիտիվիզմը, գրում է Ռադերուխը իր այդ աշխատության մեջ, պատասխանատու է իրավունքի այլասերման համար նացիոնալ-սոցիալիստների օրոք, քանի որ այն «օրենքը օրենք էե իր համոզմամբ «զինաթափեց գերմանացի իրավաբաններին կամային և հանցագործ բովանդակությամբ օրենքների առջև»³: Իրավաբանական պոզիտիվիզմի կողմից իշխանության ընկալումը որպես իրավունքի իրականության կենտրոնական չափանիշ նշանակում է իրավաբանների պատրաստակամությունը՝ կուրորեն ենթարկվելու իշխանության օրենսդրորեն ձևակերպված ցանկացած սահմանմանը: Այսպիսով, իրավական գիտությունը անձնատուր եղավ ցանկացած, այդ թվում նաև տոտալիտար իշխանության փաստականության առջև:

Նման մոտեցմանը Ռադերուխը հակադրեց արդարության՝ որպես իրավունքի գաղափարի ու իրավունքների հասկացության էության բովանդակային տարրի, նեոկանտիական մեկնությունը: Ընդ որում, Ռադերուխի մոտ խոսքը գնում էր արդարության ոչ թե նյութական, այլ ձևական սկզբունքի մասին, որի իմաստը նա բացատրում է հավասարության սկզբունքի միջոցով: «Քանի որ, – գրում է Ռադերուխը, – արդարությունը ցուցում է, որ մենք գործենք հենց այդպես՝ «հավասարը՝ հավասար, իսկ անհավասարը՝ անհավասար», սակայն ոչինչ չի ասում մեզ այն տեսակետի մասին, ըստ որի այն պետք է բնորոշել որպես հավասար կամ անհավասար. այն բնորոշում է միայն վերաբերմունքը, բայց ոչ վարվեցողության ձևը»⁴:

Ռադերուխի իրավահասկացության հիմքում ընկած արդարության և հավասարության մասն ընկալումը պայմանավորում է նրա մոտեցման մեջ «օրինական ոչ իրավունքից» իրավունքի տարբերությունը: «Սահմանումը, որին հատուկ չէ կամքն առ այն, որպեսզի վարվեն այսպես՝ «հավասարը՝ հավասար, անհավասարը՝ անհավասարե, կարող է լինել պոզիտիվ, կարող է լինել նպատակահարմար և նույնիսկ անհրաժեշտ և այդ պատճառով էլ օրինակորեն ճանաչված, սակայն մենք պետք է մերժենք դա իրավունք ճանաչել, քանի որ իրավունքը միայն այն է, ինչը առնվազն նպատակաուղղված է ծառայել արդարությանը»⁵:

Պոզիտիվ իրավունքը, որը չի համապատասխանում արդարությանը, իրական իրավունք չի հանդիսանում, այդ իսկ պատճառով, համարում է Ռադերուխը, չպետք է դրան հնազանդվել. «Եթե օրենքները գիտակցաբար մերժում են կամքը դեպի արդարություն, – գրում է նա, – օրինակ՝ կամայականորեն հրաժարվում են մարդու իրավունքների երաշխիքներից, սպա այդ օրենքները գործողություն չունեն, ժողովուրդը պարտավոր չէ ենթարկվել դրանց, իսկ իրավաբանները պետք է քաջություն

ունենան մերժելու դրանց իրավական բնույթը»⁶:

«Իրավունքի նորացման» և իրավաբանական գիտության վերածննդի համար, ընդգծում է Ռադերուխը, անհրաժեշտ է վերադառնալ «վերօրինական» («վերօրենսդրական») իրավունքին: «Իրավաբանական գիտությունը,- գրում է նա «Իրավունքի նորացում» գրքում,- պետք է նորից հիշի անտիկ դարաշրջանի, քրիստոնեական միջնադարի և լուսավորության դարաշրջանի հազարամյա իմաստությունը այն մասին, որ կա ավելի բարձր իրավունք, քան օրենքն է: Դա բնական իրավունքն է, աստվածային իրավունքը, բնական իրավունքը, մի խոսքով, «վերօրինական» իրավունքը, համաձայն որի ոչ իրավունքը մնում է ոչ իրավունք, նույնիսկ եթե այն ձուլվեր օրենքի տեսքով»:

«Վերօրինական իրավունքի» այս գաղափարը, որպես իրավաբանական պոզիտիվիզմի մերժում, շատերի համար համագոր էր բնական իրավունքի ճանաչման և անմիջականորեն նպաստեց դրա «վերածննդի» կողմնակիցների շրջանակի ընդլայնմանը:

Բնական-իրավական մոտեցման թերությունների հետևողական հաղթահարումը (իրավաբանական արքիոլոգիայի բնագավառում նույնպես, ինչպես իրավաբանական իմացաբանության և գոյաբանության մեջ) հանգեցնում է ոչ թե պոզիտիվիզմի և լեգիզմի, այլ իրավաբանական իրավահասկացման տեսականորեն ավելի զարգացած ձևի, իրավունքի հասկացության, օրենքի արժեքային իրավական նշանակության ու պետության համապատասխան մեկնաբանության:

Այս կապակցությամբ բուն իրավաբանական (հակալեգիստական) տեսակի իրավահասկացման շրջանակներում մենք առանձնացնում ենք երկու տարբեր մոտեցումներ: Առաջինը բնական-իրավական մոտեցումն է, որը ելնում է պոզիտիվ իրավունքին հակադրվող բնական իրավունքի ճանաչումից («պոզիտիվ իրավունք» տերմինը առաջացել է միջնադարյան իրավագիտության մեջ): Երկրորդը իրավահասկացման ընդհանուր տեսության մեջ զարգացվող լիբերտար-իրավաբանական (ազատական-իրավաբանական) մոտեցումն է, որը ելնում է իրավունքի և օրենքի (պոզիտիվ իրավունքի) տարբերակման սկզբունքից և իրավունքի տակ (օրենքից տարբերակված և նրա հետ հարաբերակցությամբ) նկատի ունի ոչ թե բնական իրավունքը, այլ ձևական հավասարությունը (որպես իրավունքի էության և տարբերակիչ սկզբունքի) գոյությունը և նորմատիվային արտահայտությունը (կոնկրետացումը): Այդ հայեցակարգի հեղինակն է ակադ. Վ.Ս. Ներսեսյանցը: Ընդ որում, ձևական հավասարության սկզբունքը մեկնվում ու բացատրվում է որպես իրավական ձև (իրավունքի՝ որպես հարաբերությունների ձև) երեք հիմնական բաղադրիչների ամ-

բողջականություն: Դրանք են արստրակտ համընդհանուր հավասարությունը (բոլորի համար հավասար նորմ և չափ), ազատությունը և արդարությունը: Որպես ձևական հավասարության սկզբունքի բաղադրիչ պահեր (և այդ, ի թիվս այլոց, նաև հարաբերությունների իրավական ձևերի բաղադրիչներ) այս եռամիության բոլոր տարրերը (հավասար չափը, ազատությունը, արդարությունը) ազատական-իրավաբանական իրավահասկացման շրջանակներում կրում են զուտ, մաքուր և հետևողականորեն ձևական բնույթ, քանի որ իրավունքը, որպես հարաբերությունների ձև, չպետք է շփոթել այդ հարաբերությունների փաստացի բովանդակության հետ: Նշված տարրերը ոչ միայն փոխարացնում են մեկը մյուսին, այլև ենթադրում են իրար, քանի որ հանդիսանում են միասնական իրավական սկզբի՝ ձևական հավասարության սկզբունքի (իսկ դրա հետ մեկտեղ նաև հարաբերությունների իրավական ձևի) տարբեր դրսևորումներ (դրսևորման տարբեր առումներ ու ձևեր): Իրավունքի վերաբերյալ նման ձևական-իրավաբանական մոտեցումը, որը հետևողականորեն անջատում է իրավական ձևը (իրավունքը՝ որպես ձև) այդ ձևով միջնորդայնացված փաստական (էմպիրիկ) բովանդակությունից, հանդիսանում է լիբերտար (լիբերտար-իրավաբանական), քանզի իրավունքը (իսկ դրա հետ նաև պետությունը) այստեղ հասկացվում ու մեկնաբանվում են ազատության համընդհանուր և անհրաժեշտ ձև:

Որպես իրավահասկացման տարբեր ձևեր, բնական-իրավական մոտեցումը և լիբերտար մոտեցումը, համաձայն մեր մեկնության, իրենցից ներկայացնում են իրավունքի հանդեպ տեսական մոտեցման առաջացման, խորացման ու զարգացման փուլեր ու աստիճաններ, պատմական առաջընթաց՝ տեսական իրավական մտքի բնագավառում:

Լիբերտար մոտեցումը ենթադրում է նաև (և ներառում է) իրավունքի ու օրենքի տարբերակման և հարաբերակցության բոլոր հնարավոր ձևերը՝ անջատումից ու նրանց միջև հակամարտությունից (ոչ իրավական օրենքի դեպքում) մինչև դրանց համընկնում (իրավական օրենքի դեպքում): Նույն տրամաբանությունն է գործում նաև իրավունքի ու պետության վերաբերյալ, ընդ որում լիբերտար-իրավաբանական տեսակետից պետությունը մեկնվում է իր իրավական ու հակաիրավական դրսևորումների ողջ դիապագոնում (իրավախախտ պետությունից մինչև իրավական պետություն):

Համաձայն լիբերտար - իրավաբանական (ձևական-իրավաբանական) իրավահասկացման հայեցակարգի՝ իրավունքը հավասարության, ազատության ու արդարության հարաբերությունների ձև է՝ բնորոշված հարաբերությունների տվյալ ձևի մասնակիցների ձևական հավասարության

www.aradaradutyjournal.com

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

սկզբունքով: Ամենուր, որտեղ կա, գործում է ձևական հավասարության սկզբունքը (և դրան կոնկրետացնող նորմերը), այնտեղ կա (գործում է) իրավունքը՝ հարաբերությունների իրավական ձևը: Չևական հավասարությունը՝ որպես իրավունքի սկզբունք, կազմում է բուն իրավական սկիզբը և հանդիսանում է իրավունքի տարբերակիչ հատկություն և սպեցիֆիկ հատկանիշ: Ըստ այդ տեսության՝ իրավունքում չկա ոչինչ, բացի ձևական հավասարության սկզբունքից (և այդ սկզբունքի կոնկրետացումներից):

Հավասարությունը իրենից ներկայացնում է որոշակի արստրակցիա, այսինքն՝ հանդիսանում է գիտակցական (մտածողական) վերացարկյան արդյունք այն բոլոր տարբերություններից, որոնք բնորոշ են հավասարեցվող օբյեկտներին: Հավասարեցումը ենթադրում է հավասարեցվող օբյեկտների տարբերությունները և միաժամանակ այդ տարբերությունների աննշանությունը (այսինքն՝ այդ տարբերություններից վերացարկյան հնարավորություն և անհրաժեշտություն)՝ հավասարեցման համապատասխան հիմքի (չափանիշի) տեսակետից:

Այսպես՝ տարբեր օբյեկտների հավասարեցումը՝ ըստ դրանց թվային հիմքի (դրանց քանակը, քաշը և այլն որոշելու համար), վերացարկվում է դրանց բովանդակային զանազան տարբերություններից (անհատական, սեռային, տեսակային և այլն): Այս հունով է ձևավորվել մաթեմատիկան, որտեղ հավասարումների կազմումն ու լուծումը առանցքային դեր է խաղում և որտեղ հավասարությունը, «մաքրագրված» որակական տարբերություններից, հասցված է քանակական բնորոշումների արստրակցիայի:

Իրավական հավասարությունը այնքան արստրակտ չէ, որքան թվային հավասարությունը մաթեմատիկայում: Տարբեր մարդկանց իրավական հավասարության հիմք և չափանիշ է հասարակական հարաբերություններում նրա ազատությունը՝ ճանաչված և հաստատված իրավունակության և իրավասուբյեկտության տեսքով: Դրանում է կայանում իրավական հավասարության և ընդհանրապես իրավունքի առանձնահատկությունները:

Ազատության մեջ իրավական հավասարությունը՝ որպես ազատության հավասար չափ, նշանակում է համաչափություն, համարժեքություն՝ իրավունքի սուբյեկտ հանդիսացող ազատ անհատների հարաբերություններում:

Իրավական հավասարությունը՝ ազատ և իրարից անկախ իրավունքի սուբյեկտների հավասարություն է՝ ըստ բոլորի համար ընդհանուր մասշտաբի միասնական նորմի, հավասար չափի: Իսկ այնտեղ, ուր մարդիկ բաժանված են ազատների ու անազատների, վերջիններս դասվում են իրավուն-

քի ոչ թե սուբյեկտների, այլ օբյեկտների շարքին, և իրավական հավասարության սկզբունքը նրանց վրա չի տարածվում:

Իրավական հավասարությունը ազատների հավասարություն է և ազատության հավասարություն, անհատների ազատության ընդհանուր մասշտաբ և հավասար չափ: Իրավունքը խոսում և գործում է այդ հավասարության լեզվով և միջոցներով և շնորհիվ դրա հանդես է գալիս որպես մարդկանց համատեղ կյանքի ազատության գոյի, դրսևորման և իրականացման համընդհանուր և անհրաժեշտ ձև. Այս իմաստով կարելի է ասել, որ իրավունքը ազատության մաթեմատիկան է¹⁰:

Սոցիալական ոլորտում հավասարությունը միշտ իրավական հավասարություն է, ձևական-իրավական հավասարություն: Չէ՞ որ իրավական հավասարությունը, ինչպես ցանկացած հավասարություն, վերացարկված է (ըստ սեփական հիմքի ու չափանիշի) փաստական տարբերություններից, այդ իսկ պատճառով անհրաժեշտաբար և ըստ բնորոշման կրում է ձևական բնույթ:

Հավասարության վերաբերյալ գոյություն ունեն բազում թյուրըմբռնումներ, սխալական պատկերացումներ: Վերջին հաշվով դրանց հիմքում ընկած է չհասկանալը այն բանի, որ հավասարությունն ունի ռացիոնալ իմաստ, որ այն տրամաբանորեն ու գործնականորեն սոցիալական աշխարհում հենց որպես և միայն իրավական (ձևական-իրավական, ձևական) հավասարություն է:

Այսպես՝ հավասարությունը հաճախ (ինչպես անցյալում, այնպես էլ այսօր) շփոթվում է տարբեր տեսակի էգալիտարական (իսկ փաստորեն՝ հավասարիչ) պահանջների, համահարթեցման և այլնի հետ: Կամ էլ, ընդհակառակը, նրան հակադրում են այսպես կոչված «փաստացի հավասարությունը»: Նման խառնաշփոթը, այսպես թե այնպես, բայց միշտ կրում է հակաիրավական բնույթ: Չէ որ «փաստացի հավասարությունը» ռացիոնալ բնույթ ունի միմիայն որպես բացառում (այսինքն՝ որպես ձևական իրավական հավասարության բացառում), իսկ որպես պնդում (որպես ինչ-ինչ պոզիտիվ բան) այդ «փաստացի հավասարությունը» իռացիոնալ մեծություն է և ենթադրում է բոլորովին այլ բան, քան հավասարությունը:

«Փաստացի հավասարությունը» դա «փաստական» և «ոչ փաստական» (ձևական) հասկացությունների խառնուրդ է և «հավասարություն» բուն հասկացության հակասություն: Որպես հասկացություն, որպես կարգավորիչ սկզբունք, չափման մասշտաբ, հարաբերությունների ձև և տեսակ՝ «հավասարությունը» իմաստ ունի միայն «փաստականի» և «ձևականի» տարբերակման համատեքստում ու միայն որպես ինչ-ինչ «ձևական» բան՝ անջատված (վերացարկված) ինչ-ինչ «փաստական» բանից, ինչպես բառերն են անջատ նրանցով

www.aradaradailyjournal.com

նշվող իրերից, թվերը՝ նրանցով համընթաց առարկաներից, կշեռքը՝ կշռվող զանգվածից և այլն: Շնորհիվ հենց այդ իր ձևականության («փաստականից» վերացարկվածության)՝ հավասարությունը կարող է դառնալ և իրապես դառնում է «փաստականի կարգավորման եղանակ, միջոց, սկզբունք, յուրատեսակ ձևական և ձևականացված լեզու», «հաշիվ», «կշեռք», արտաձևական (այսինքն՝ փաստական) իրականության չափիչ: Նույնկերպ և ձևական-իրավական հավասարությունը:

Ինչպես նշում է ակադ. Վ.Ս. Ներսեսյանցը՝ «Իրավունքի պատմությունը՝ դա ձևական (իրավական) հավասարության բովանդակության ծավալի, մասշտաբի ու չափի առաջադիմող էվոլյուցիայի պատմություն է՝ բուն այդ սկզբունքի պահպանումով՝ որպես իրավունքի ցանկացած համակարգի, ընդհանրապես՝ իրավունքի սկզբունքի»¹: Մարդկանց հարաբերություններում ազատության և իրավունքի պատմական զարգացման տարբեր փուլերին բնորոշ է ազատության սեփական մասշտաբ և սեփական չափ, ազատության ու իրավունքի հարաբերությունների և սուբյեկտների սեփական շրջանակ, մի խոսքով՝ ձևական (իրավական) հավասարության սկզբունքը իրենից ներկայացնում է իրավունքին մշտապես բնորոշ սկզբունք՝ պատմականորեն փոխվող բովանդակությամբ:

Ձևական հավասարության սկզբունքի բովանդակության ծավալի, գործողության ոլորտի պատմական էվոլյուցիան ընդհանուր առմամբ ոչ թե հերքում, այլ ընդհակառակը՝ ամրապնդում է տվյալ սկզբունքի (և դրան կոնկրետացնող նորմերի հա-

մակարգի) նշանակությունը՝ որպես իրավունքի տարբերակիչ հատկանիշի՝ սոցիալական կարգավորման (բարոյական, կրոնական և այլն) այլ տեսակների հետ հարաբերակցություններում և տարակարծություններում: Հաշվի առնելով այս ամենը՝ կարելի է ասել, որ իրավունքը՝ արդարության, հավասարության և ազատության արտահայտման նորմատիվ ձև է հասարակական հարաբերություններում:

Եզրակացություն

Իրավահասկացման հիմնական հայեցակարգերի քննական-համեմատական վերլուծության արդյունքներից հետևում է, որ գոյություն չունի մեկ միասնական հայեցակարգային մոտեցում, որը ունակ է համակողմանի և խորությամբ բացահայտել իրավունքի էությունը և բովանդակային առանձնահատկությունները:

Իրավահասկացման յուրաքանչյուր հայեցակարգ իր տեսանկյունից բացահայտում է իրավունքի որևէ հատկանիշ կամ հատկանիշները և այդպես շարունակ: Յուրաքանչյուր հայեցակարգ լրացնում, շտկում, խմբագրում կամ նույնիսկ մերժում է իրենից առաջ արտահայտված մոտեցումները: Հետևաբար, իրավահասկացման հայեցակարգերի բազմազանությունը օգնում է առավել համակողմանի և խորը պատկերացում կազմել իրավունքի վերաբերյալ:

¹ Տե՛ս Թեория государства и права.Под.ред. В.К. Бабаева. М., 1991, С. 20-21.
² Տե՛ս Бернацкий Г.Г. Естественное право и религия.СПб., 1999.
³ Տե՛ս Radbruch G. Gezetliches Unrecht und ubergesetzliches Rects (1946) Rechtsphilosophie. Heidelberg, 1983. էջ 352.
⁴ Տե՛ս Zit. Nach Lut’fi Verantwortlichkeit des Rechtpositivitanus fiz “gesetzliches Unrecht Nisonalsozialismus und Recht. Wien.1990, S.22.
⁵ Տե՛ս նույն տեղը:
⁶ Տե՛ս Radbruch G. Rechtsphilosophie. էջ 336
⁷ Տե՛ս Zit. Nach: Luf G. Verantwonlichkeit des Rechtpestivitous fur “gesetzliches Unrecht” , էջ 25
⁸ Տե՛ս Нерсесянц В.С. Философия права.М., 2001.
⁹ Տե՛ս Нерсесянц В.С. Право и закон. М., 1983:
¹⁰ Այս մասին ավելի մանրամասն տե՛ս Нерсесянц В.С. Право математика свободы.М., 1996.
¹¹ Տե՛ս Нерсесянц В.С. Философия права.М., 2001. С. 39-40.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. В.К. Бабаева. М., Теория государства и права.Под.ред. 1991, С. 20-21.
2. Бернацкий Г.Г. Естественное право и религия.СПб., 1999.
3. Radbruch G. Gezetliches Unrecht und ubergesetzliches Rects (1946) Rechtsphilosophie. Heidelberg, 1983. չջ 352.
4. Zit. Nach Lut’fi Verantwortlichkeit des Rechtpositivitanus fiz “gesetzliches Unrecht Nisonalsozialismus und Recht. Wien.1990, S.22.

www.ardadatutyunjurnal.com

5. Radbruch G. Rechtsphilosophie. չջ 336
6. Zit. Nach: Luf G. Verantwortlichkeit des Rechtpestivitous fur “gesetzliches Unrecht” չջ 25
7. Нерсесянц В.С. Философия права.М., 2001.
8. Нерсесянц В.С. Право и закон. М., 1983:
9. Нерсесянц В.С. Право математика свободы.М., 1996.
10. Нерсесянц В.С. Философия права.М., 2001. С. 39-40.

Гагик Амбарцумян

Ереванский университет “Айбусак”
Институт права и международных отношений,
преподаватель кафедры частного и публичного права,
соискатель Института философии, социологии и права НАН РА

РЕЗЮМЕ

Сравнительный анализ основных концепций правопонимания

В данной научной статье автор осуществляет всесторонний анализ ключевых проблем, связанных с основными концепциями правопонимания, с точки зрения сущности права, соотношения закона и права, а также ценностных критериев права. В статье рассматриваются три базовые концепции современного правопонимания: а) естественно-правовая концепция, исходящая из приоритета надзаконных ценностей и неотчуждаемых прав человека; б) юридический позитивизм, связывающий право с обязательными нормами, установленными государством; в) либертарно-юридическая концепция (В. С. Нерсесянц), согласно которой сущность права проявляется в универсальной нормативной форме формального равенства, свободы и справедливости. В ходе анализа особое внимание уделено вопросу о пределах, в которых позитивный закон может быть признан правовым, и условиях, при которых он квалифицируется как “неправовой закон”, а также дана оценка теоретическим и практическим возможностям естественно-правового и либертарно-юридического подходов, прежде всего в контексте прав человека, правового государства и антитоталитарных правополитических установок. В результате критико-сравнительного рассмотрения показано, что каждая концепция обладает собственным прикладным потенциалом и ограничениями, а их сопоставительное изучение способствует формированию более целостного и обоснованного представления о праве.

Ключевые слова: право, правопонимание, концепция, сравнительно-правовой анализ, юридический позитивизм, естественно-правовая концепция, либерально-правовая концепция.

Gagik Hambarcumyan

Yerevan “Haybusak” University
Institute of Law and International Relations,
Lecturer at the Department of Private and Public Law,
Applicant (Researcher) at the Institute of Philosophy, Sociology and Law, NAS RA

SUMMARY

Comparative analysis of the basic concepts of legal understanding

In this scholarly article, the author provides a comprehensive analysis of the key issues related to the principal concepts of legal understanding, focusing on the essence of law, the relationship between law and statute, and the axiological (value-based) criteria of law. The article examines three fundamental approaches in contemporary legal thought: (a) the natural-law concept, which places at the core of law supra-legal values and inalienable human rights; (b) legal positivism, which links law to binding norms established by the state; and (c) the libertarian legal concept (V. S. Nersesyants), according to which the essence of law is expressed in the universal normative form of formal equality, freedom, and justice. Particular attention is devoted to determining the limits within which a positive statute may be regarded as legal and the conditions under which it qualifies as an “unlawful law”, as well as to assessing the theoretical and practical potential of the natural-law and libertarian-legal approaches, especially in the context of human rights, the rule-of-law state, and anti-totalitarian legal-political positions. The critical comparative analysis demonstrates that each concept has its own practical potential and limitations, and that their comparative study contributes to a more comprehensive and well-grounded understanding of law.

Key words: law, legal understanding, concept, comparative legal analysis, legal positivism, natural-law concept, liberal-legal concept.

Բնագիրը ներկայացվել է 02.03.2026թ.

Ընդունվել է տպագրության 30.03.26թ.